

БОГОЈАВЉЕЊЕ

Пре но што је почео Господ Исус Христос своју проповед, проповедао је у петнаестој години Тиверијеве владе Јован Крститељ у околини Јордана. Садржина његове проповеди је ово: приближило се царство небесно, долази очекивани Месија, покајање, које је потребно за улазак у царство небесно. Оне пак који су се покајали и исповедили своје грехе крштавао је у Јордану. Пошто је Исус Христос хтео да својим дотицајем освети природу вода и да установи тајну крштења којом се улази у нови вечни завет са Богом, дошао је, пре но што је почео јавно да проповеда своје учење, из Галилеје на Јордан ка Јовану да се крсти од њега.

У спомен крштења Христова установила је црква празник Крштења Господњег или Богојављење (*τὰ ἐπιφάνεια, τὰ θεοφάνεια*) 6 јануара, према традицији да се Спаситељ крстио тога дана¹, а у сагласности са еванђељем, које каже да се Господ крстио када је имао око тридесет година (Лук. 3, 23), дакле око Божића. Празник Богојављење зове се тако зато, што се при крштењу Господа Исуса Христа јавила пресвета Тројица: Бог Отац говорио је с неба о Сину који се крстио; Син Божји крстио се од Јована и био је посведочен као такав од Бога Оца, а Св. Дух сишао је у виду голуба на Сина, потврђујући глас Очевог, које тумачење даје и црква у тропару: **Во Јорданѣ...** Латини су преводили грчку реч епифанија и звали су празник *festivitas declarationis*², *manifestationis*³, *apparitio*. Ова имена као и историја празника показују да је овај празник првобитно посвећиван успоми јављања Сина Божјег на земљи у опште, при чему се сећало појединих догађаја из живота Спаситељева у којима се открило и нарочито истакло Његово божанство, а ти догађаји су ово: Његово рођење, клањање мудраца са Истока, крштење у Јордану са Богојављењем, чуда, у којима је нарочито доказао своју божанску моћ, нарочито чудо у Кани, где је претворио воду у вино и сахрана пет тисућа људи са пет хлебова. Дакле празник Богојављења 6 јануара је првобитно био колективни празник са више успомена, и према овоме празник је називан у множини Богојављења, а израз *dies ephaniaarum sive manifestationum* био је чак и незнабошцима познат.⁴ Овај празник

¹ Const. Apost. 1. V, c. 8, 33.

² Leo I, Sermo 2 de Epiph.

³ Fulgentius (еп. из Руспе у сев. Африци), Serm. Migne, 65, 732.

⁴ Ammianus Marcellinus, 21, 2.

зове се и дан (празник) просвећења, *ἡμέρα (ἑορτή) τῶν φώτων*, *dies luminum, ἀγία φῶτα τῶν ἐπιφανίων*⁵ јер се у старини по примеру Спаситељеу крштаваха оглашени ноћу уочи овога празника, као и на Ускрс и Педесетницу, а крштење се зове *φῶς* и *φωτισμός*, а крштени се по спасоносном дејству крштења зову *φωτισθέντες, φωτισόμενοι*, а духовно просвећење светлошћу Христовом у крштењу симболизовале су запаљене свеће на крштењу. Тако се субота и недеља пре и после Богојављења зову субота и недеља пре и после просвећења.

Празник Богојављења почео се празновати у III столећу и постојбина овога празника је Исток, специјално Египат. Први спомен о овом празнику имамо код Климента Александријског († око 215) у спису *Stromata*. О сведоци Климентовој говорили смо код празника Рођења Христова. Климент Александријски каже да су присталице гностичког сектанта Василида пре православних у Александрији славили крштење Господње. Може се претпоставити да су и православни на истоку на супрот овим јеретичима установили свој празник крштења са својим смислом и разлогом. Ориген, половином III столећа у Александрији у броју хришћанских празника у своме спису *Contra Celsum* (8, 22) не спомиње овај празник. Спис *Testamentum D. n. Jesu Christi* (I, 26—28) спомиње овај празник: „У осталом мистагогија се не даје свагда, но само на Пасху, у дан суботни, дан Господњи и у дане Богојављења и Пасхе“. 304 године слављен је овај празник у Тракији, што нам сведоче мученичка акта св. Филипа епископа Хераклеје († 304)⁶. Из истог времена имамо и једну беседу св. Григорија Неокесаријског чудотворца († 270) на овај празник. У новије време нађен је у некадашњој Арсиное (данас Faijûm у Египту) један папирус из почетка IV века са текстом антифона (песма) одређеног за појце на епифанију (6 јануара), у коме се говори о рођењу Христа у Витлејему, о звезди, о пастирима, а овај антифон је као увод за слављење епифаније са успоменом крштења у Јордану. У првој половини IV века Богојављење се већ свуда славilo. Јефрем Сирски († 373) у својим песмама на епифанију 6 јануара говори о овим успоменама: крштење и рођење заједно и чудо у Кани. Епифаније († 403) крајем IV века спомиње ове успомене на епифанију: Рођење Христово, маге и чудо у Кани, а крштење Христово се по њему славilo 8 новембра. Етерија крајем IV столећа казује да је 6 јануара у Јерусалиму главна успомена слављења Рођење Христово. Апостолске установе говоре о епифанији три пута (V, 13, 2; VII, 36, 2; VIII, 33, 7) и на сва ова три места предмет слављења је Крштење Господа Исуса Христа, а 25 децембра (V, 13, 1) слави се Рођење Христово. Дакле у Апостолским установама је подела већ била извршена. Као исто се види из реченог, самостална историја овог празника почиње на Истоку иза издељења успомене Рођења Христова са 6 јануара на 25 децембар.

Од Григорија Назијанзијоса имамо беседу *εἰς τὰ ἀγία φῶτα* (MPG 36, 336).

На западу не налазимо овога празника 6 јануара све до IV столећа. Запад је примио овај празник крштења 6 јануара са Истока,

⁵ Gregor. Naz. Orat. 39. In sancta lumina.

⁶ Ruinart, Acta mart., Passio s. Philippi Heracleensis, p. 440, c. 2.

као што је Исток примио празник Рођења Христова 25 децембра са Запада. Догодила се дакле замена празника, која је извршена у IV столећу. 361 године слављен је овај празник у Галији, што нам потврђује римски историограф Ammianus Marcellinus (21, 2), који каже да је Јулијан Апостата, да би сакрио своје отпадање од Христа, на дан епифаније још једном узео јавно учешћа у хришћанском богослужењу у Вијени. Филокалов календар од 354 године не спомиње епифанију, а слављена је у Италији око 400 године. У Африци су донатисте одбијали овај празник као новину. У Шпанаји сабор у Сарагоси 380 (кан. 3) наређује слављење епифаније као један од најсвечанијих празника године. Крајем IV и почетком V столећа епифанија је примљена свуда на Западу, осим донатиста.

Аркадије и Хонорије забранили су 400 године циркуске игре на празник епифаније, а Јустинијан је забранио рад и суђење у овај дан.⁷

Са празником Богојављења 6 јануара није свуда и увек везивана иста успомена. На Истоку је иза преноса успомене Рођења Христова на 25 децембар као главна успомена за 6 јануар остало крштење Господа Исуса Христа од Јована у Јордану, и то је главна мисао целе богојављенске службе, а са успоменом рођења Христова на 25 децембар пренесена је и успомена клањања мага новорођеном Спаситељу, која долази до јасног и опширног израза у данашњој божићној служби. Успомена на чудо у Кани ишчезла је у току времена на Истоку из празника Богојављења, а као трагове ове успомене овога дана можемо узети то, што се у сирском чину освећења воде у чудима и дејствима са водом из Старог и Новог завета спомиње и чудо у Кани, а у данашњој служби наводе се речи Исаије *ἀντλήσατε ὕδωρ*, које је и Спаситељ употребио у Кани. Али ипак остало је трага и у божићној и богојављенској служби о томе, да су ова два празника била тесно спојена и заједно слављена тако, што у божићној служби налазимо мисли и изразе који доликују епифанији, а у богојављенској служби такве који доликују Божићу.

На 9 часу навечерја Божића читамо: „**ПОКЛАЊАЈМСА РОЖДЕСТВѢ ТВОЕМѢ ХРИСТѢ: ПОКАЖИ НАМЪ Й ВОЖЕСТВЕННАА ТВОА БОГОЈАВЛѢНІА**“. У трећој стихири на Господи возвах на Божић читамо: „**ВСЮ ТВАРЬ ПРОСВЕТИЛИЗ ЕСИ**“, а на Богојављење на и ниње на литији: „**ДНЕСЪ ТВАРЬ ПРОСВЕЩАЕТСЯ**“. Стихира на литији на Богојављење спомиње уједно Благовести, Рођење, звезду и Јордан. У молитви освећења воде на Богојављење спомиње се рођење и крштење у Јордану упоредо у овим речима: „Својим рођењем осветио си девојачку утробу, свако створење слави Тебе који си се јавио. Ти си и јорданске струје осветио...“

Садржина отачких проповеди на овај дан је: манифестације Сина Божјега, просвећење људи, које се састоји у познавању Бога, који се објавио Својим Сином; Христос просвећује свет и излива светлост у душе наше, а јавивши нам се дао нам је у крштењу усиновљење Божје. Садржина службе богојављенске је расматрање догађаја крштења по спољашњој страни како га је изнело еванђеље, и по унутрашњој страни

⁷ Cod. Theod. II, 8, 20, 25, V, 2; Cod Justin. II, 12, 6.

тј. плодовима који су проистекли из њега. Наиме Христос је просветитељ који просвећује свакога човека, освећење воде бива на очишћење душа у крштењу, а крштењем бива наш усход Богу. У служби се спомиње и црпење воде (поцрпимо воду с весељем).

У историји празника Богојављења на Истоку, дакле, можемо разликовати три времена: прво време (III век), када је празник Богојављења прво славио као главну успомену крштење Спаситељево и са њиме везивао и друге успомене у којима се открило Божанство Христово, као: Рођење Христово, клањање мага и чудо у Кани; друго време (IV век) када је од свих ових успомена рођење Христово избило у први ред; и треће време (крај IV века па даље) када је успомена Рођења Христова са клањањем мага издељена из епифаније 6 јануара и пренесена на 25 децембар, а за 6 јануар је као главна и једина успомена остала крштење Спаситељево и установљење тајне крштења.

Запад није толико наглашавао успомену крштења Христова на овај празник, но успомену која је у вези са Рођењем Христовим, наиме клањање мага рођеном Спаситељу, и то ову успомену у првом реду, али поред ове успомене није сасвим изостављено било ни крштење, чему се додаје још и успомена чуда у Кани, а каткада се овом празнику додаје и успомена исхране пет тисућа људи са пет хлебова. Блажени Августин (Serm. 199—204) у својих пет беседа на Богојављење не спомиње крштење, но само јављање звезде и поклоњење мага. Исто тако и Лав Велики у својих осам говора на овај празник. Максим Турински († после 465) у својим омилијама на овај празник спомиње три успомене: мази, чудо у Кани и крштење у Јордану. Тако чине и други: Павлин из Ноле, Chrysologus из Равене и Исидор Севилски. Но од свију ових успомена у западној цркви клањање мудраца је главна мисао празника 6 јануара, и пошто су према традицији мази били краљеви, то се овај празник у римској цркви зове: празник три краља, *festum trium regum*, *festum Magorum*, *festum stellae*.⁸

Према главној успомени Богојављења крштењу Спаситеља, вршило се уочи тога дана ноћу у поноћ на Истоку освећење воде за крштење, и крштани су оглашени у спомен крштења Спаситељевога. Сведоцбе о чину освећења воде на овај дан имамо из IV и V столећа, а он се често приписује св. Софронију Јерусалимском, од кога имамо и неколико идиомела на овај празник. О освећењу воде на овај дан и о својствима освећене воде каже нам св. Јован Златоусти у беседи на крштење ово: „Јер ово је дан у који се (Христос) крсти и освети природу вода. Ради тога у поноћ на овај празник сви поцрпавши воду носе кући и чувају је целе године од вода освећених данашњег дана; и бива јавно знамење: природа ових вода не квари се дужином времена, но целе године, и често две и три године данас узета вода остаје неповређена и свежа, и после толиког времена не уступа водама сада поцрпеним из извора“. На Богојављење на Јордану у поноћ била је свечаност и многи су се купали у Јордану, а ово купање спирало је телесне ране и душевне cicatrices (Migne, 71, 783).

Данас се на навечерје празника и на сам дан празника врши чин великог освећења воде, који имамо у минујеу тога дана и у великом и

⁸ О три краља види Kellner Heortologie, 130.

малом требнику. У самом чину освећења овој води се приписују ова дејства: пила се целе године и кропиле се њоме куће ради освећења, заштита против демона и неприступна је противним силама, исцељење од болести, очишћење од злих страсти, опроштај грехова, извор непропадљивости, онима који се њоме кропе и који је пију бива на очишћење душа и тела, итд. Према данашњем типичу врши се освећење воде два пута на празник, чему се даје тумачење да се прво врши у спомен крштења оглашених, а друго у спомен крштења Христова. Међутим тако није било у старини, но се вршило само једно освећење воде на навечерје празника, а на сам празник Богојављења није се вршило освећење воде. У грчком типичу синајске библиотеке XII столећа каже се да се освећење воде врши само на навечерје празника, а после јутрења: „Не врши се опет освећење (воде)“⁹. У типичу патријаршиске библиотеке у Јерусалиму XIV века читамо: „Ви треба и ово да знате, да се у типичу Велике цркве једном прописује освећење воде, и то само на вечерњу, а слично кажу и типичи добро уређених манастира, тј. Студијског и оних у Јерусалиму, увече, и једно, прописују; а сада видимо неке да то чине и увече и ујутро, без писменог сведочанства, у осталом нетачно, јер Христос се једанпут крстио, а не два пута“.¹⁰ Ову примедбу о једном освећењу воде па још и проширену налазимо и у многим другим грчким типичима.¹¹ Два пак освећења воде прописују: типик венецијанске библиотеке из 1387 године (на навечерје и на јутрењу после великог славославља)¹² и типик руског Андрејевског скита у Св. Гори из XV века (на навечерје после заамвоне молитве и после отпуста јутрења).¹³ У најстаријем српско-словенском типичу архиепископа Никодима (1319 г.) прописују се два освећења воде, једно на навечерје иза заамвоне молитве у „купељници“, а друго после јутрења на извору воде. У Хиландарском типичу српско-словенске рецензије из времена цара Душана прописана су два освећења, прво бива на навечерје после литургије, а друго бива после јутрења.¹⁴

Извесне цркве Запада такође су познавале обичај свечаног освећења воде на празник епифаније. У латинском рукопису 820 Националне Библиотеке у Паризу, преписаном у XI веку, имамо латински превод грчког чина освећења воде, какав налазимо у грчким евхологијама X столећа. Наслов аколутије гласи: *Benedictio aquarum sanctorum theophaniarum secundum ordniem orientalium ecclesiarum*. Ово је покушај адаптације једне византиске аколутије у латинско богослужење.¹⁵

Даљу историју празника можемо пратити у типичима. Типик Велике цариградске цркве IX—X века има суботу пре и после про-

⁹ А. Дмитріевскій, *Толжѣ*, II, 37—38.

¹⁰ *Ibid.* 201.

¹¹ *Ibid.* 230, 324, 379, 412, 469.

¹² *Ibid.* 172.

¹³ А. Дмитріевскій, *Толжѣ*, II, 281. Види и 586.

¹⁴ *Ibid.* 469.

¹⁵ Н. Leclercq, *Épiphanie*. *Dict. d'arch. chret. et de lit.* T. V, I part. 197—202.

свећења и даје службу навечерја празника. У вече 3 антифона, мала јектенија, читање паримеја, тропар, апостол и еванђеље, и даље литургија. На крају ђакон не отпушта народ, него место: С миром изидем, каже: премудрост и архиђакон меће архиепископу омофор..., архиђакон говори јектенију, и тако архиепископ благосиља воду и после благосиљања воде почињу појци на амвону тропар: Глас Господен, и појући га улазимо са патријархом у купку *λουτήρα* (*латѣра*), архиђакон говори јектенију и патријарх говори молитву воде и благосиља воду, и одмах читања из Исаије (3 читања), поје се тропар и улази у храм, и ђакон говори: С миром изидем. На јутрењу на 50 псалму (тј. са стиховима овога) тропар гл. 4. *Σήμερον τριάς ἐν μονάδι θεότητος ἐδείξεν ἡμεῖς*... и чин новопросвећених као што је писано на Педесетницу (тј. улази патријарх у крстионицу и крштава, и када помазује новокрштене св. миром, стоји псалт близу њега и говори 31 пс., уводи новокрштене у цркву) и бива литургија (антифони као и данас), и поје се Јелици. На вечерњу велики прокимен: **Богъ нашъ на небеси.**¹⁶

Према најстаријем српском типику архиепископа Никодима (1319 г.) претпразнство почиње 2 јануара. 5 јануара на јутрењу чита се „**повеленое слово великаго Василиа ѿ крщении на двою**“, почиње речима: **Цркмоудрый оубо Голонѡн . ѡ виваетъ . чтѣнїе . ѡт маота** и остала служба јутрења, иза кога бива 1 час. У шести час клепамо и купимо се у цркву и појемо три часа са изобразитељном (**типкѡ**), и отпуст, и почивамо мало у келијама. На вечерње клепа се у велико било у 10 час, сабирамо се у цркву, и бива вечерње, на коме се за време стихира на Господи, возвах врши проскомидија; вход са еванђељем, читања празника по чину, мала јектенија, трисвето, апостол, еванђеље, и литургија Василијева. Када свештеник каже заамвону молитву, сви излазимо у коупельницу, напред иде јереј са ламбадом и кадионицом, а ми појемо тропар гл. 8: Глас Господен... 3 пута и друге тропаре. Затим долази освећење воде, која се благосиља крстообразно часним крстом уз појање: **Во Јорданѣ**. Улазимо у цркву, даје се нафора, поје се кондак, и слаavimo обично предстојатеља (многољетије), потом идемо на трапезу и сира не једемо. Јутрење почиње у други час ноћи. Удара се у железно билце и велико (било). Служи се павечерница, бива литија, стиховње, тропар, благосиљање хлебова. Затим „**чтѣнїе великѡ ѿ маота . ѿ словъ праѣ и прочаѡ чтѣнїа такожде**“. После полијелеја **чтѣнїе**. Иза јутрења облачи се јереј у сву свештеничку одежду и узима часно древо у руке, пред њим се носи кадилница и ламбаде. Излазимо из цркве и идемо на извор воде. (Бива освећење воде), и после кропљења свију свештеном водом, тропар и кондак враћајући се у цркву. И „**славивше**“ (многољетије) појемо тропаре од осме песме канона „**трончное павлнїе на иорданѣ**“, затим јектенија од јереја и целивамо часно древо и бива отпуст. На литургији место трисветог поје се Јелици.

¹⁶ А. Дмитријевскій, *Толкѡ*, I, 40—42, 157, 162—163. Види и стране 209—210, 238, 374—383, 815—816, 847, *Толкѡ*, II, 37—38, 172, 201, 230, 281, 321, 324, 379, 412, 469, 586.

Светоотачка чтенија. По данашњем типик у после благосиљања хлебова стоји само неодређено: **чтѣніе праздника**. На јутрењу после прве и друге стихологије: **чтѣмъ во еѵѣлїи толковомъ ѣже ѿт Матеѡа**. После полијелеја и треће песме канона опет само: **чтѣніе**. Читање тумачења еванђеља празничног од Матеја је омилија Златоустова. Која су остала чтенија можемо видети из старих типика.

Евергетидски типик на панихиди прописује „читање праксапостола“, на јутрењу после прве катизме „читање у књизи панигирику“, беседа св. Григорија Чудотворца, која почиње речима: *Ἀνδρες φιλόχριστοι*. После друге катизме „у истој књизи“ (панигирику) беседа Златоустова која почиње речима: *πάντες ὑμεῖς ἐν εὐδομίᾳ* и беседа св. Софронија, која почиње речима: *πάλιν φῶς...* Иза полијелеја беседа св. Григорија Богослова која почиње речима: *πάλιν Ἰησοῦς (εἰς δόξαν μίαν)*. Иза треће песме канона: слово Златоустова из тумачења на Матеја.

Песме на овај празник написали су: Јован монах, Визант, Косма монах, Анатолије, Герман патријарх, а каноне су написали Јован Дамаскин и Косма.

У особине празника Богојављења спада и то, да су александријски епископи у старини у сагласности са одредбом првог васељенског синода сваке године о Богојављењу објављивали посланицама (*ἐπιστολαὶ ἐορταστικαί, epistola festalis*) старешинама цркава датум Ускрса те године¹⁷, а старешине цркава јављале су својим вернима време када ће бити Ускрс. Ово су чинили александријски епископи зато, што је у Александрији цветала астрономска наука. Отуда имамо многе пасхалне посланице александријских епископа, тако од Теофила, Дионисија († 265)¹⁸, Атанасија и Кирила Александријских. Сећање на ове старе посланице је то, што су наши свештеници у старини, док још није било календара и док је било тешко до њих доћи, обилазили пре Богојављења са крстом у руци домове верних и кропећи их јављали су уједно вернима почетак ускршега поста, време Ускрса и других покретних празника.

¹⁷ Eusebius, Hist. eccl. lib. VII, c. 20. Sozomen, Hist. eccles. lib. VIII, c. 11. Cassianus, Collat. X, c. 11.

¹⁸ Јевсевије, Hist. eccl. 7, 20 зна већ о писмима Дионисија Александријског, којима објављује датум Ускрса

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dr. LAZAR MIRKOVIĆ

DIE EPIPHANIA

Diese Arbeit ist ein Abschnitt des Buches „Heortologie“ vom gleichen Verfasser. — Die Arbeit handelt von der Frage des Feierns des Epiphaniastestes, ferner von den Namen der Feste, von der Geschichte der Feste in Ost und West, sowie von den Texten aus den heiligen Vätern zu diesem Tage, von Dichtern die dieses Fest besungen haben, und von den besonderen Merkmalen des Epiphaniastestes, u. zw. a) von der Wasserweihe, und b) von dem passahalen Sendbrief.

Р е з ю м е

Др ЛАЗАРЬ МИРКОВИЧ

БОГОЯВЛЕНИЕ

Эта статья является отрывком из книги автора, носящей название Хеортология. В статье говорится о предмете прославления праздника Богоявления, о названиях праздника, об истории праздника на Востоке и Западе, а также о чтениях святых отцов в этот праздник, о песнописцах, которые составили церковные песни на этот праздник и о нарочитых особенностях праздника Богоявления: а) водоосвящение и б) пасхальные послания.